

Bernardus van Clairvaux

Bruiloft II

Preken op het Hooglied 24-45

Vertaling, inleiding en annotatie
Wim Verbaal

DAMON

Serie Middeleeuwse Monastieke Teksten

Opggericht door Krijn Pansters en Gueric Aerden oco

Onder redactie van Gueric Kochx oco, Jeroen De Gussem, Klazina Staat, Krijn Pansters (eindredactie), Tim Noens en Wim Verbaal

1. Bernardus van Clairvaux, *Ommekeer. De omvormende kracht van Gods woord.*
(vertaling Krijn Pansters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
2. Aelred van Rievaulx, *Affectus. De spirituele kracht van vriendschap en liefde.*
(vertaling en annotatie Simon Slijkhuis, Gueric Aerden oco en Joost Baneke; inleiding Gueric Aerden oco)
3. Guigo de Kartuizer, *Gewoonten. Een leefregel voor kluzenaars in gemeenschap.*
(vertaling Tim Peeters en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Tim Peeters)
4. Bernardus van Clairvaux, *Apologie. Cisterciënzer visie op benedictijns leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
5. Bernardus van Clairvaux, *Voorschrift. De Regel van Benedictus en zijn toepassing.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
6. Athanasius van Alexandrië, *Antonius. Onsterfelijke icoon van de monnik.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Gerard Bartelink en Gueric Aerden oco)
7. Benedictus van Nursia, *Regel. Richtsnoer voor monastiek leven.*
(vertaling Vincent Hunink; inleiding en annotatie Thomas Quartier en Gueric Aerden oco)
8. Bernardus van Clairvaux, *Tempeliers. Lofzang op een nieuwe ridderorde.*
(vertaling Gueric Aerden oco en Rik Van Nieuwenhove; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
9. Willem van Saint-Thierry, *Godsliefde. Meditaties, Gulden Brief, Leven van Bernardus.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco)
10. Willem van Saint-Thierry, *Geloofsgeheim. Sacrament van het altaar, Edele natuur van de liefde, Raadsel van het geloof.*
(vertaling Paul Verdeyen s.j. en Gueric Aerden oco; inleiding en annotatie Gueric Aerden oco)
11. Anonymus, *Thuis. Inkeer en de vorming van het geweten.*
(vertaling Alberic Brusckke oco, Liesbeth Dullaert, Maria van Mierlo, Remco van Mulligen, Hans van Raalte, Jo Vossen, Karel Wiecherink; inleiding Mirko Breitenstein)
12. Willem van Saint-Thierry, Aelred van Rievaulx, Isaac van Stella, *Ziel. Monastieke psychologie uit de twaalfde eeuw.*
(vertaling, inleiding en annotatie Joost Baneke)
13. Bernardus van Clairvaux, *Bruiloft I. Preken op het Hooglied 1-23.*
(vertaling, inleiding en annotatie Wim Verbaal)
14. Aelred van Rievaulx, Recluse, *Leefregel voor een recluse, Een merkwaardig mirakel, Leven van Aelred van Rievaulx.*
(vertaling John Biermans en Gueric Aerden oco; inleiding Gueric Aerden oco)
15. Bernardus van Clairvaux, *Bruiloft II. Preken op het Hooglied 24-45.*
(vertaling, inleiding en annotatie Wim Verbaal)

Inhoudsopgave

Noot van de vertaler	7
Afkortingen	11
Inleiding	15
I. Waarom christelijke teksten lezen?	17
II. Bernardus lezen	23
1. Wat is een preek?	23
2. Wat wil een preek?	25
3. Hoe werkt een preek?	31
4. Hoe lees je een preek?	34
 Bernardus van Clairvaux	
Tekst <i>Preken op het Hooglied</i> 24-45	39
Preek 24: Omlaag omhoog	41
Preek 25: Buiten van binnen	54
Preek 26: Gerard	67
Preek 27: Hemelen	94
Preek 28: Horend zien	113
Preek 29: Van pijn tot pijn	132
Preek 30: Genieten van wijn	145
Preek 31: Licht in de schaduw	160
Preek 32: In Woord en Beeld	173
Preek 33: Dag en nacht	186
Preek 34: Gebogen en buigen	207
Preek 35: Vee	213
Preek 36: Wakker zijn	224
Preek 37: Ken jezelf - in God	235
Preek 38: Nog niet	246
Preek 39: Oorlog	254
Preek 40: Om Hem alleen	265
Preek 41: Getooid in woorden	272

Preek 42: Wil en onwil	281
Preek 43: In mijn hart	296
Preek 44: Geslagen en geheeld	303
Preek 45: Zingen in schoonheid	312
Bibliografie	325
Registers	333
De vertaler	353
Middeleeuwse Monastieke Teksten en Cultuur	355

Noot van de vertaler

In dank

de zusters van de abdij
Onze Lieve Vrouw van Nazareth Brecht

Met deze bundel presenteren wij het tweede deel in een reeks, die hopelijk uit vier delen zal bestaan met de volledige vertaling van de zesentachtig *Preken op het Hooglied* door Bernardus van Clairvaux. De lezer vindt hier de preken 24 tot 45. Zoals in het vorige deel kwam de eerste vertaling van deze preken tot stand met het oog op de lectuur ervan met de kloostergemeenschappen van Westmalle en Brecht. Mijn dank gaat daarom opnieuw uit naar de toenmalige abt van Westmalle, Dom Nathanaël, en naar de abdis van Brecht, zuster Katharina, voor hun bereidheid de monniken en de zusters de kans te geven zich met mij in dit werk van Bernardus te verdiepen. Ook de vertaling van deze preken zou er anders uitgezien hebben zonder de mogelijkheid die mij geboden werd ze voor te leggen aan het kritische en aandachtige gehoor van twee gemeenschappen.

Iedereen die in het openbaar spreekt, weet het. Niet elk gehoor is hetzelfde. Niet elke vorm van luisteren is dezelfde. Er bestaat een passief luisteren dat elk contact tussen spreker en gehoor onmogelijk maakt. In zulke situaties neemt het spreken de vorm aan van een videoconferentie. De woorden worden over het publiek uitgestort dat ze al dan niet opneemt. Na afloop ben je als spreker uitgeput.

Na bijna drie uur over een enkele preek te hebben gesproken verliet ik het kleine auditorium in de abdij te Westmalle boordevol energie. Ik had nog een hele tijd door kunnen spreken. Tijdens de lezing werd ik nochtans niet vaak onderbroken. Vragen, bedenkingen bewaarden mijn luisteraars voor de korte pauze. Toch sprak ik niet voor een stille muur. Tegenover mij zaten mensen die luisterden, niet enkel mijn woorden opnamen. Zuster Ida sloeg bij elke passage het Latijn erop na dat zij

in de grote officiële uitgave voor haar had liggen. Ik zag haar met de vinger het Nederlands en het Latijn volgen. Anderen noteerden bij de tekst of in een apart schrift. Weer anderen lieten het schrijven achterwege om enkel te luisteren. Zuster Gabriella nam het soms op voor de zusters die thuis moesten blijven.

Dat waren allemaal de uiterlijkheden. Waar het feitelijk om ging, was de magie die in de uitwisseling plaats vond. Het kon gebeuren dat ik op voorhand nauwelijks wist hoe ik de uitleg bij de preek zou aanpakken. Eenmaal tegenover dit gehoor gezeten, stelde zich dat probleem niet meer. Ik wist wat er gezegd moest worden alsof de luisteraars mij de woorden ingaven, waarmee ik op mijn beurt hen weer wist te verrassen. Na afloop had ik een dieper inzicht in de tekst gekregen dan voor ik begon en toch had niemand in het gehoor er met mij over gesproken. Het gewicht van deze vertaling, zoals Cicero dit zo mooi noemt, mag dan ook helemaal aan de zusters en de broeders in het gehoor van Westmalle toegeschreven worden. Ik heb er enkel de woorden aan gegeven.

Aangezien het bij dit boek om een vervolg gaat van *Bruiloft I* is het leven van Bernardus van Clairvaux en de plaats die de preken over het Hooglied in zijn denken innamen niet hernoemen. Daarvoor verwijs ik naar de Inleiding tot *Bruiloft I*. Ook leek het onnodig opnieuw een verantwoording bij de vertaling op te nemen, aangezien de principes niet veranderd zijn. Ik verwijs hiervoor eveneens naar de inleiding tot *Bruiloft I*, met name naar pagina's 85 tot 92.

Opnieuw ligt de kritische uitgave onder leiding van Dom J. Leclercq en in samenwerking met H.-M. Rochais en C.H. Talbot, *Sancti Bernardi Opera I-VIII*, Editiones Cistercienses, Rome, 1957-1977 aan de basis van dit deel van de vertaling van de preken over het Hooglied evenals van alle andere fragmenten uit Bernardus' oeuvre. Voor de Hoogliedpreken gaat het om delen I en II (1957, 1958). Verder zijn geraadpleegd de Oostenrijkse tweetalige uitgave Latijn-Duits onder leiding van G.B. Winkler met medewerking van A. Altermatt, D. Farkasfalvy en P. Zakar, *Bernhard von Clairvaux: Sämtliche Werke I-X*, Tyrolia-Verlag, Innsbruck, 1990-1999 en de Franse tweetalige uitgave, verzorgd door P. Verdeyen en R. Fassetta, *Bernard de Clairvaux, Sermons sur le Cantique I-V (Sources Chrétiennes 414, 431, 452, 472, 511)*, Les éditions du Cerf, Parijs, 1996-2007. Voor deze vertaling gaat het om de delen V en VI in de Oostenrijkse uitgave

en om de delen I en II in de Franse. Vooral de liturgische verwijzingen in het notenapparaat zouden zonder beide uitgaven onmogelijk zijn geweest.

Rest mij enkel nog de namen te vermelden van hen zonder wie het werk halverwege zou zijn blijven steken: Gueric Aerden voor de impuls die hij aan het hele project gegeven heeft, Krijn Pansters voor de onvervangbare zorg die hij telkens weer aan de redactie besteedt, Friede Cloet voor de aanmoedigingen, John van Gortel en Jenny van de Laar van uitgeverij Damon voor het geduld en de goede samenwerking. Aan het slot blijven de namen staan van wie ervoor zorgen dat dit soort teksten ook voor mij meer dan louter woorden blijven: Johannes, Laurent, Lucas, Ruben.

Inleiding

Tegenwoordig vraagt het moed christelijke teksten uit te geven of te willen vertalen. Wie kan ze nog lezen? Of misschien moet de vraag veeleer luiden: wie wil ze nog lezen? Europa lijkt sinds enkele decennia erop gebeten om alles te vermijden wat ook maar in de verte naar haar christelijke traditie kan verwijzen. Tegelijkertijd klinken vanuit sommige hoeken dan weer als een bijna vanzelfsprekende reactie extreem tegenovergestelde geluiden, waar het Christendom en de christelijke geschiedenis van Europa als wapen dienen tegen wat als ongewenste 'import' beschouwd wordt.

De gevolgen zijn ernaar. Langs de ene kant wordt het christelijke erfgoed zo volledig weggemaaid dat het grootste deel van het Europese verleden en van de Europese literatuur vrijwel onbegrijpelijk dreigt te worden voor de komende generaties. Aan de andere zijde wordt alles wat met het Christendom verbonden lijkt bijna automatisch als reactionair, traditionalistisch, zo niet fascistoïde geklasseerd. Probeer dan nog maar eens het christelijke erfgoed in de Europese literatuur begrijpelijk en leesbaar te maken voor een breder publiek. Er is dus moed nodig om christelijke teksten te vertalen of uit te geven. Moed om tegen de overheersende stromingen in te durven gaan en de belangrijkste vormende kracht in de geschiedenis van het Europese denken en schrijven niet te verzwijgen maar haar stem te laten horen en duidelijk te maken waarom het belangrijk is dat deze gehoord blijft. Niet in het minst om te voorkomen dat ze misbruikt kan worden.

Alleen kan het niet meer volstaan om deze teksten eenvoudigweg naar het Nederlands om te zetten, zoals dit nog maar al te vaak gebeurt. De taal, waarvan zij zich eeuwenlang bediend hebben en die geleid heeft tot een heel eigen christelijk jargon, is voor het gros van de huidige generaties lezers zo goed als onbegrijpelijk geworden. Wie de taal nog kent en begrijpt, voelt bij het lezen vaak een viscerale afkeer als gevolg van een decennialang verzet tegen bepaalde verstikkende vormen van Christendom. Of ook als gevolg van de kloof die in de zestiende eeuw

tussen de protestantse en de katholieke geesteswerelden is ontstaan en tot op de dag van vandaag zijn invloed laat gelden. In *Bruiloft I*, het eerste deel van deze vertaling van de *Preken op het Hooglied* van Bernardus van Clairvaux, ben ik ingegaan op de consequenties hiervan voor de keuzes die je als vertaler van deze teksten moet maken (blz. 86-87).¹ Daar beperkte ik mij tot woorden en zinnen, tot de stijl. Zoals ik in die inleiding aangeef, zijn ook de teksten zelf bij Bernardus niet eenvoudig. Ze vragen een meditatieve lectuur, een voortdurend ‘herkauwen’. Ze zijn niet bedoeld voor een eenmalige lezing. Evenmin kunnen ze gefragmenteerd gelezen worden. Ze zijn niet opgebouwd als de *Gebeden* of *Meditaties* van Anselmus van Canterbury. In zijn inleiding bij die teksten zegt Anselmus heel nadrukkelijk dat je als lezer kunt stoppen of beginnen waar je wilt. Belangrijk is het vooral niet verder te lezen, wanneer je voelt dat je aandacht verslapt.

Bij de preken van Bernardus werkt dit niet. Hier moet je steeds de hele preek lezen om te begrijpen wat hij wil zeggen.² Dat vraagt een andere leeshouding, een grotere concentratie, maar ook meer aandacht voor echo’s, herhalingen, structurele elementen. Een dergelijke manier van lezen wijkt sterk af van de moderne houding die gewend is geraakt aan het leestempo van de roman. Een hedendaagse lezer is geneigd door te lezen, de plot te volgen en zich te laten meevoeren. Bovendien heeft de lezer door de digitalisering nu ook de neiging gekregen zich snel te laten afleiden en blijft zijn aandacht vooral gevangen door snelle acties en afwisselingen. Dit alles maakt het lezen en het vertalen van teksten als de *Preken op het Hooglied* er niet eenvoudiger op. Je kunt je daarom terecht de vraag stellen of het eigenlijk wel zin heeft deze teksten naar onze moderne wereld over te zetten. Ik wil vertrekken van deze vraag en laten zien waarom het nog altijd van belang is dit soort teksten te

1 Ik verwijs ook naar die inleiding voor het leven van Bernardus en de plaats en de betekenis van de *Preken op het Hooglied* binnen zijn leven en werken.

2 Burcht Pranger, auteur van fundamentele werken over Anselmus en Bernardus, heeft in een voordracht ooit Anselmus vergeleken met Robert Musil en Bernardus met Thomas Mann: bij de een is elke zin een steen, bij de ander gaat het om de stroming, om het vloeien van de taal. Zie M.B. Pranger, *The Artificiality of Christianity: Essays on the Poetics of Monasticism*. Stanford University Press, Stanford, 2003 en M.B. Pranger, *Bernard of Clairvaux and the Shape of Monastic Thought: Broken Dreams*. Brill’s Studies in Intellectual History 56. Brill, Leiden/New York/Köln, 1994.

lezen. Daarna ga ik in op de manier waarop de teksten van Bernardus gelezen willen worden.

I. Waarom christelijke teksten lezen?

Dat het belangrijk is teksten uit de christelijke traditie te blijven lezen lijkt zo vanzelfsprekend dat het amper vermeld hoeft te worden. Toch blijkt het tegendeel waar. In de eerste decennia van het derde millennium zien we hoe met schrikwekkende snelheid de kennis over deze christelijke traditie vermindert en verdwijnt en daarmee ook de voeling met het verre en met het recente verleden van Europa. Per slot van rekening valt het moeilijk te ontkennen dat het Christendom weliswaar niet de enige maar wel een doorslaggevende factor is geweest in de geschiedenis van het moderne Europa. Andere loten hebben zich op die stam geënt. Ze nemen er vaak nadrukkelijk afstand van, maar hun wortels liggen in die traditie en ze kunnen er niet aan ontkomen dat hun uitgangspunten bijna altijd op het christelijke waardensysteem teruggaan. Opnieuw lijkt dit vanzelfsprekend. Toch wordt het zelden op deze wijze gepropageerd. De wortels van het moderne Europa zouden veeleer in het oude Hellas te vinden zijn. Daarna breekt een tijd van afstomping en verduistering aan, die pas lijkt te stoppen met de komst van de Italiaanse humanisten en die volledig verdwijnt in de periode van de Verlichting en de industriële revolutie.

Dit wel bekende verhaaltje is sinds lang ontmaskerd als een fabeltje maar blijft nog sterk in het culturele bewustzijn (en onderbewustzijn) voortleven.³ Dat blijkt uit zegwijzen als ‘middeleeuwse toestanden’, waarmee graag verwezen wordt naar toestanden van dogmatische intolerantie, mensenverbrandingen, onderdrukkende censuur en allerlei vormen van geweld tegenover vrouwen en mensen met afwijkende gedachten of voorkeuren. Dat het overgrote merendeel van de feiten waarnaar verwezen wordt, te situeren is in de vroegmoderne en moderne tijd ontgaat de gebruikers van dergelijke verwijzingen. Het gevolg is in elk geval dat op Europese scholen over het algemeen meer aandacht besteed wordt aan de Griekse en Romeinse oudheid dan aan het christelijke verleden van

3 Zie mijn artikel W.M. Verbaal, “De leugen van Athene”, in: *Hermeneus* 94 (2024) blz. 33-39.

Europa. Voor jongeren lijkt de oudheid hierdoor vaak dichterbij dan de tussenliggende eeuwen. En een lezer die in het verleden geïnteresseerd is, zal sneller naar de vertaling van een klassiek werk grijpen dan naar die van een middeleeuwse of christelijke tekst.

Opmerkelijk genoeg is onze tijd hierin minder vrij en open dan juist de middeleeuws christelijke teksten en auteurs, die van deze houding het slachtoffer zijn. Zoals geweten stamt uit de twaalfde eeuw het beeld van dwergen op de schouders van reuzen. De vergelijking is dubbelzinnig maar geeft goed het verschil in houding weer tussen onze tijd en de periode die door velen nog altijd als barbaars en achterlijk wordt bestempeld. Vaak wordt de vergelijking uitgelegd als een terechte zelfinschatting: zie eens hoe klein die middeleeuwers zichzelf beschouwden in vergelijking met de antieken! Deze uitleg klopt natuurlijk. Het beeld laat inderdaad zien dat de middeleeuwse denkers en schrijvers zich bewust waren van wat de oudheid voor hen betekende. De uitspraak gaat nochtans verder en het vervolg wordt vaak niet geweten. Bernard van Chartres, van wie de vergelijking stamt, zei weliswaar dat zijn tijdgenoten dwergen op de schouders van reuzen zijn maar voegde hieraan toe dat ze juist daardoor meer en verder konden zien. Meer dan wij waren mensen in de middeleeuwen zich bewust van de continuïteit tussen het heden en het verleden en dat alleen dit het vermogen geeft verder te zien dan je eigen tijd toelaat. De moderne tijd heeft dit laatste vergeten. Wij zijn op de schouders van de dwergen gekropen maar hebben deze dan weggetrapt. Alsof we daardoor niet zelf tegen de grond smakken, aan de voeten van de reuzen in plaats van boven hun schouders.

Ergens halverwege de twaalfde eeuw ontvangt Wibald, de abt van Stavelot en raadgever van de Duitse keizers († 1158), een brief van een schoolmeester uit Paderborn. Manegold put zich in loftuitingen uit over de eruditie van de geadresseerde maar verwondert zich juist daarom dat Wibald in een inscriptie zijn naam niet klassiek met een enkele U heeft geschreven maar deze verdubbelde tot wat wij als de ‘W’ kennen. Wibald neemt de tijd om zijn correspondent te antwoorden. Zijn brief is bijna tien keer zo lang. Hij besteedt er naar eigen zeggen de nachtelijke uren aan.⁴ Het

4 De brieven zijn uitgegeven onder de volgnummers 141 en 142 in Wibald van Stavelot, *Das Briefbuch Abt Wibalds von Stablo und Corvey* 1, ed. M. Hartmann, MGH *Die Briefe der deutschen Kaiserzeit* 9. Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 2012, blz. 288-306.

antwoord op Manegolds kritiek komt maar helemaal aan het einde en wordt snel afgehandeld. Germaanse namen laten nu eenmaal geen klassieke schrijfwijze toe en hoeven evenmin verfranst te worden door ze met ‘GU’ te schrijven in plaats van met ‘UU’.⁵ De feitelijke brief behandelt scholing, hoe en waar je kennis moet verwerven en ook waar ze toe moet dienen. “Ik spoor je aan te lezen en niet te verwaarlozen: lees boeken en verwaarloos niet wat je doet.”⁶

Wat Manegold moet lezen, komt in het voorgaande ruimschoots aan bod. Wibald concentreert zich op de retoriek en de filosofie en geeft een overzicht van heidense en christelijke filosofen waar weinig hedendaagse inleidingen tot de filosofie aan kunnen tippen. Hij geeft niet enkel namen maar gaat in op wat ze de eigen tijd kunnen leren, wat hun sterke punten zijn en waar ze dwalen. Hij geeft aan waar ook de Kerkvaders zich vergisten en schrikt er niet voor terug om Johannes Scotus Eriugena, van wie sommige teksten als heterodox en ketters veroordeeld waren, onder de filosofen te rekenen. Waar Manegold voor moet oppassen, is zich in zinloze discussies te verliezen (zoals die over de schrijfwijze van de ‘W’), want dan dient al die lectuur tot niets. Wibald houdt Manegold het voorbeeld van tijdgenoten voor ogen die hij zonder enige terughouding naast de groten uit het verleden plaatst: Anselm van Laon, Willem van Champeaux en Hugo van St. Victor als filosofen, Bernardus van Clairvaux als redenaar.

Tot de meest begenadigden in de welsprekendheid moet volgens mij iemand uit onze tijd worden gerekend, Bernardus, de beroemde abt van Clairvaux. Niet ten onrechte noem ik hem een redenaar, want de specialisten definiëren zo iemand als volgt: ‘een goed mens die ervaren is in het spreken’.⁷ Welnu, deze goede mens is aangetast door zijn lang verblijf in de eenzaamheid. Hij is bleek door zijn vasten en eigenlijk teruggevoerd tot een amper grijpbare spirituele

- 5 Denk aan het Franse *guerre* dat van het Germaanse ‘werra’ is afgeleid zoals het nog te herkennen is in het Engelse *war* of in samenstellingen als ‘weerwolf’.
- 6 Wibald van Stavelot, *Das Briefbuch*, vol.1, blz. 300.
- 7 De definiëring gaat uiteindelijk op Cato de Oudere terug. Wibald kan haar op heel veel plaatsen gevonden hebben; bij Quintilianus *Institutio oratoria* 12,1,1 (hij citeert Quintilianus ook eerder in de brief), bij Isidorus *Etymologiae* 2,3,1, in Servius’ commentaar bij *Aeneis* 1,151, bij Cassiodorus *Institutiones* 2,2,1, bij Hieronymus Brief 69,8. Bovendien komen we de uitspraak tegen bij Petrus Abaelardus in zijn *Theologia christiana* 2,40 en 41.

vorm. Hij overtuigt al wie hem ziet nog voor je hem hoort. God heeft hem een bijzonder goede aanleg gegeven, een opperste eruditie, een inzet die met niemand te vergelijken is, een geweldige training, een open en duidelijke uitspraak en een lichaamstaal die bij elke manier van spreken past. Geen wonder dus dat hij met de hulp van al deze gaven wekt wie slaapt, of beter gezegd: tot leven roept wie dood zijn.⁸ God werkt in hem en geeft zijn woorden kracht, zodat hij in mensen verandering teweeg brengt en onder Gods juk brengt wie als gevangenen voor de wagens van Farao liepen.⁹ Welsprekend mag je alleen noemen wie in zijn daden niet ontkent wat hij met de mond preekt, wie niet van binnen een Nero en van buiten een Cato is.¹⁰ Van wie je leert, als je hem ziet. Die je onderricht, als je naar hem luistert. Door wie je tot volmaaktheid komt, als je hem volgt.¹¹

Wibalds portret van Bernardus combineert moeiteloos verwijzingen naar de Bijbel met die naar Cicero. Deze keert trouwens voortdurend terug in de brief als het voorbeeld van de mens, in wie filosofie en retoriek zich verenigen. Wibald staat met beide benen stevig in de dubbele traditie van het verleden en weet recht te doen aan beide. Hij kent zeker zijn voorkeuren en prioriteiten maar verloochent daarom de andere zijde niet. Het maakt hem tot de open geest, aan wie drie keizers hun belangrijkste missies toevertrouwden, bij wie pausen, bisschoppen, abten te rade gingen. En hij was geen uitzondering. Veel van zijn voorgangers, tijdgenoten en mensen na hem putten uit de rijkdom van hun hele verleden. Alleen zo'n wereld kan een dichter als Dante voortbrengen.

Wibald plaatst Bernardus op een lijn met Cicero. Dat zal bij velen nu in het verkeerde keelgat schieten. Toch was Wibald ook hierin niet de enige. Tot lang in de moderne tijd gold Bernardus als de grootste christelijke redenaar. Niet omdat hij de kruistocht preekte. Daarvan bleef trouwens op een enkele brief na geen schriftelijke getuigenis bewaard. Bernardus dankt zijn roem aan teksten die we wel hebben: de preek tot de studenten over de bekering, de honderdtwintig preken bij het

8 Sir. 22,8; Rom. 10,9

9 Ex. 14,9,28; 15,4

10 Hieronymus, *Brief* 125,18.

11 Wibald van Stavelot, *Das Briefbuch* 1, blz. 303.

liturgisch jaar, de vier homilieën ter ere van Maria en natuurlijk de zesentachtig preken over het Hooglied.

In deze beide laatste reeksen past Bernardus feitelijk niets anders toe dan wat tegenwoordig bekend staat als literaire kritiek. Hij interpreteert teksten en geeft daar een vaak erg persoonlijke uitleg aan. Natuurlijk doet hij dit vanuit de christelijke achtergrond die zijn denken geesteswereld is. Een literair criticus doet nu niet anders. Alleen blijft Bernardus niet bij een uitleg van de tekst. Hem gaat het erom wat Wibald van Stavelot noemt: een verandering in zijn toehoorders en lezers teweeg te brengen. Bernardus' doel als schrijver is bovenal pedagogisch. Daarop heb ik in de inleiding tot het eerste deel van deze vertalingen gewezen. Hij wil de luisteraar en de lezer raken. Als spreker slaagde hij daar blijkbaar erg goed in. We hebben daarvan een uniek getuigenis.

Laat die dag door de Heer gezegend zijn, waarop het licht opging voor hem die in het duister zat, in de schaduw van de dood.¹² Laat de dag gezegend zijn waarop de zon van de rechtvaardigheid opging, waar de zon van de barmhartigheid verscheen en uit de hemel op mijn ongelukkige ziel neerzag.¹³ Tegen-draads en verdorven was ik, maar door een onnavolgbare verandering van de rechterhand van de Allerhoogste¹⁴ werd ik in één woord, in een moment, in een oogopslag volledig herschapen en een ander mens,¹⁵ zodat ik als het ware een eersteling onder zijn schepselen ben.¹⁶ Tot in de eeuwigheid zal ik dit medelijden niet vergeten¹⁷ dat mij zo rijkelijk te beurt is gevallen en waardoor ik zo plotse-ling veranderde dat velen verbijsterd naar mij keken.¹⁸

Godfried van Auxerre werd Bernardus' secretaris tijdens de laatste tien jaren van zijn leven. Hij was ook een van zijn grootste aanbidders. Ongetwijfeld heeft dit te maken met een paar gebeurtenissen uit de

12 Ps. 106,10

13 Luc. 1,78

14 Ps. 76,11

15 1 Kor. 15,52

16 Jak. 1,18

17 Ps. 118,93

18 Godfried van Auxerre, *Fragmenta Gaufridi*, ed. Chr. Vande Veire. CCCM 89B *Guillelmi a Sancto Theodorico Opera Omnia* 6. Brepols, Turnhout, 2011, blz. 235-317 (298).

Bernardus van Clairvaux

Preken op het Hooglied 24-45

Preek 24

Omlaag omhoog¹

5

| I. Krom – II. Recht – III. Een

I. Krom

10

1. Eindelijk, broeders! Deze derde keer heeft een mildere blik uit de hemel op onze terugkeer uit de Stad neergekeken. Uiteindelijk klarede zijn gelaat op en heeft hij ons van boven toegelachen. De razernij van de leeuw kwam tot rust, aan het kwaad kwam een einde, de vrede keerde in de Kerk terug. Voor haar ogen is de boosdoener tot niets herleid,² die haar nu al bijna acht jaar lang door dat vreselijke schisma in verwarring hield.³

15

1 In *Preek 24* evoceert Bernardus zijn terugkeer te Clairvaux in juni 1138, nadat aan het pauselijke schisma, dat de Kerk tussen 1130 en 1138 verdeelde, een einde gekomen is. Zie hiervoor de volgende noten. Of dit betekent dat de preek ook op dat moment geschreven werd, valt te betwijfelen. Er is een oudere versie bekend waarin deze preek in twee preken uiteenvalt. De eerste, die het grootste deel van bovenstaande preek al bevat, sluit gewoon rechtstreeks aan bij *Preek 23*. Pas in de tweede is er sprake van de terugkeer uit Rome. Van deze tweede preek zijn in de definitieve tekst hierboven het begin en het einde overgenomen. Ze zijn duidelijk op een later tijdstip samengevoegd tot bovenstaande definitieve preek. Inhoudelijk sluit de hele preek perfect aan bij de thematiek van de voorgaande preken, die in de volgende nog verder uitgewerkt zal worden. Centraal staat de scheiding tussen de meisjes en de bruid. Zij mocht binnen, de anderen bleven buiten. Toch was de scheiding niet volledig; de bruid bleef zich tot de meisjes richten en zij konden haar stem horen. In deze preek wordt de scheiding doorgetrokken naar de gemeenschap zelf. Je kunt jezelf ook buiten een gemeenschap plaatsen, hoewel je er deel van uitmaakt.

2 Ps. 14,4

3 Na de dood van Honorius II in februari 1130 wordt door toedoen van zijn kanselier Haimeric een overhaaste verkiezing georganiseerd ten gunste van Gregorio Papareschi die de naam Innocentius II aanneemt. Hij wordt meteen de ochtend na Honorius' dood in het Lateraan geïntroduceerd. De meerderheid van de kardinalen was hierbij niet aanwezig. Uit protest komen zij diezelfde dag samen en kiezen ze Pietro Pierleoni die de naam Anacletus II opneemt. De spanning tussen beide partijen heeft vooral te maken met de hervormingsgezinde politiek waar de partij van Anacletus II veel meer behoudsgezind is en grotendeels Italiaans,

En betekent het verder niets dat ik uit zulke gevaren aan jullie teruggegeven ben? Jullie hebben mij het geschenk gedaan zo naar mij te verlangen. Aan jullie voortgang wil ik mij nu wijden. Ik dank mijn leven aan jullie verdiensten. Nu wil ik leven voor jullie inzet en redding. Het is jullie wens dat ik verder ga met wat ik ooit over het Hooglied begon. Daar ga ik graag op in en het lijkt mij beter het onderbroken gesprek weer op te nemen dan iets nieuws aan te vangen.

Wel ben ik bang dat ik het niet meer waard ben toegang tot deze materie te krijgen. Ik heb het na al die tijd afgeleerd hierover na te denken. Het is nu al te lang dat ik werd afgeleid door bezigheden die hier zo ver vanaf liggen en die, hiermee vergeleken, zo weinig waarde hebben. Maar wat ik heb, geef ik jullie.⁴ Als ik maar trouw en gehoorzaam ben, kan God mij ook geven wat ik niet heb, zodat ik het aan jullie kan doorgeven. Lukt dat niet, dan komt dat omdat ik het niet kan, niet omdat ik het niet wil.⁵

2. Als ik mij niet vergis, luidt de plaats waar wij moeten beginnen: “Wie oprecht zijn, beminnen je.”⁶ Voordat we een uitleg proberen te geven aan wat hier staat, kijken we misschien beter eerst om wie het gaat. Wie

terwijl Innocentius II kan rekenen op de steun van de Noord-Italiaanse en Franse kardinalen die de Gregoriaanse hervorming verder willen doorvoeren. Innocentius II is gedwongen Rome te ontvluchten en zoekt en vindt steun in Frankrijk, Engeland en het Duitse rijk, mede door toedoen van Bernardus die zich als een van zijn vurigste voorvechters ontpopt. Driemaal verlaat hij hiervoor Clairvaux om aan de zijde van Innocentius II de strijd aan te binden met aanhangers van de tegenpaus.

4 Hand. 3,6

5 Ondanks de duidelijke koppeling aan Bernardus' afwezigheid tijdens het schisma en de breuk die hieruit zou zijn voortgevloeid, sluit heel deze openingsparagraaf nauw aan bij de vorige preek. Bernardus was 'buiten' en gescheiden van de monniken. Nu is hij weer terug, dus 'binnen' de gemeenschap. Tegelijkertijd was hij verwickeld 'binnen' de problemen van de Kerk waar de monniken 'buiten' stonden. Nu wil hij ze opnieuw voorgaan in de lectuur: hij wil ze meenemen 'binnen' de tekst maar beseft dat hij het eigenlijk niet meer waardig is omdat hij er zolang 'buiten' bleef. Het herstel is opgetreden dankzij het verlangen en het gebed van de monniken die 'binnen' bleven. Zo hebben zij in hun 'rechtheid' hersteld wat 'krom' was in de Kerk en in de activiteiten van Bernardus. Niet anders wil hij zelf nu door zijn herstelde 'rechtheid' ook hun 'rechtheid' in stand houden. Het laat zien hoe Bernardus de actualiteit probleemloos weet in te passen in het pedagogisch proces dat hij in gedachten heeft.

6 Hoogl. 1,3

is hier aan het woord? Waar de schrijver iets verzwijgt, wordt van ons een eigen inbreng verwacht.

Misschien leggen we deze woorden het best de meisjes in de mond, zodat ze dit toevoegen aan wat ze al zeiden. Zij hebben juist gezegd: “In jou zullen wij juichen en blij zijn, want we herinneren ons je borsten, beter dan wijn.”⁷ Ongetwijfeld zeiden ze dit aan hun moeder. Nu vervolgen ze hun gesprek door eraan toe te voegen: “Wie oprecht zijn, beminnen je.”

Volgens mij zeggen ze dit omdat er onder hen ook zijn die eenzelfde wijsheid niet voortdrijft. Ze lijken wel even hard te rennen maar ze zoeken eigen voordeel⁸ en hun levenswandel is eenvoudig⁹ noch eerlijk. Ze benijden hun moeder de bijzondere eer die zij geniet en grijpen de gelegenheid aan om tegen haar te morren.¹⁰ Alleen zij mocht immers de wijnkelder binnengaan. Dit is niets anders dan wat de Apostel het gevaar te midden van valse broeders noemt.¹¹ Zij zijn het ook die haar met hun verwijten straks zullen dwingen zich te verdedigen en hun te antwoorden: “Zwart ben ik, maar beeldschoon, dochters van Jeruzalem.”¹²

Dit gemor en deze kwaadsprekerij¹³ brengen de anderen ertoe om de bruid te troosten, want zij zijn goed en eenvoudig, nederig en zachtmoedig. Ze zeggen haar: “Wie oprecht zijn, beminnen je.” Zij willen haar zeggen: “Trek het je niet aan dat wie kwaad spreken je zo’n

7 Hoogl. 1,3. Bernardus heeft al vaker de vrijheid genomen om de uitspraken in het Hooglied aan verschillende personen toe te schrijven. Het is een van de redenen waarom hij juist deze tekst als didactische leidraad aanhoudt. Het duidelijkst was dit in *Preek 9*. Daar worden deze zelfde woorden achtereenvolgens toegeschreven aan de bruid (4-6), de Bruidegom (7), de vrienden van de Bruidegom (8) en aan de meisjes (9-10). Deze laatste invulling herneemt hij op deze plaats, waar ze hun volle didactische waarde krijgt.

8 1 Kor. 13,5

9 Spr. 10,9

10 Mat. 20,11

11 2 Kor. 11,26

12 Hoogl. 1,4

13 Bernardus verwijst met deze woorden naar de onvrede bij de Farizeeërs (Luc. 5,30; 5,2; 19,7; Joh. 7,32) en naar de bespottung aan het kruis (Mat. 27,39). We bevinden ons liturgisch gezien in de periode van Pasen. De opmerkingen raken het centrale mysterie van het Christendom: hoe kan God lijden en sterven? Bovendien, voor de apostelen en elke gelovige: waar is God in de lijdende en gestorven Christus? Kortom: hoe staan ‘binnen’ en ‘buiten’ tot elkaar?